

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

**REVISTA
ISTORICĂ**

EXTRAS

Serie nouă, tomul XIII, 2002

**Nr. 5 – 6
Septembrie – Decembrie**

SCHIMBUL DE POPULAȚIE ÎN VIZIUNEA LUI SABIN MANUIĂ

VIOREL ACHIM

Schimburile de populație au devenit în ultima vreme un subiect de mare interes în istoriografia europeană și nord-americană. Conflictele etnice din deceniul trecut din spațiul fostei Iugoslavii și din alte părți ale lumii au fost de natură să stimuleze istoricii să reia investigația într-un domeniu în care în primii ani de după cel de-al doilea război mondial s-au publicat lucrările devenite clasice ale lui Joseph B. Schechtman și Eugen M. Kulitscher¹.

În perioada celui de-al doilea război mondial și în primii ani postbelici milioane de oameni și-au părăsit țara în care s-au născut ca urmare a unor schimburi de populație convenite între diferite state europene sau a unor așa-numite repatrieri – adică aducerea în țara de origine a unor grupuri etnice stabilite în alte părți, uneori cu secole în urmă. Nu a fost vorba doar de etnicii germani din Răsărit – a căror repatriere a fost începută de Reich în octombrie 1939, imediat după declanșarea războiului, și care a continuat pe parcursul războiului, dar și după încetarea acestuia, acum ca urmare a deciziilor puterilor învingătoare; acestea au luat în considerare în planurile lor de reorganizare postbelică și „curățirea” țărilor est-europene de etnicii germani. Și alte populații sau grupuri de populație, din mai toate țările din Europa Centrală și de Sud-Est, au cunoscut astfel de deplasări la sfârșitul deconiuului al patrulea și în deceniul al cincilea. Au avut loc schimburi de populație între România și Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia, Polonia și U.R.S.S., Cehoslovacia și U.R.S.S. Au avut loc repatrieri ale unor grupuri de populație din și/sau în Polonia, Germania, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, România, Bulgaria, U.R.S.S. Drept consecință, compoziția etnică a multor țări a suferit atunci modificări importante².

S-a practicat în acea perioadă în multe țări o politică de omogenizare etnică. Omogenizarea etnică era văzută ca soluția cea mai durabilă la disputele teritoriale

---

¹ Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers, 1939–1945*, New York, 1946; Eugen M. Kulitscher, *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917–1947*, New York, 1948.

² Pentru schimburile și transferurile de populație în Europa Centro-Orientală în perioada celui de-al doilea război mondial și anii imediat postbelici, alături de titlurile din nota 1, Gotthold Rhode, *Völker auf dem Wege... Verschiebung der Bevölkerung in Ostdeutschland und in Osteuropa seit 1917*, Kiel, 1952; Hans Lemberg, „*Ethnische Säuberung*”: Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblem?. In „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament”, B 46/92, 6.11.1992, p. 27–38; Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge MA, 2001.

dintre țările din această parte a continentului, ca și la problemele minoritare din aceste țări. Conferința de pace de la Paris din 1919–1920 a consfințit pe plan juridic desființarea imperiilor multinaționale și crearea statelor naționale, pe baza dreptului popoarelor la autodeterminare și a principiilor enunțate de președintele american Thomas Woodrow Wilson în ianuarie 1918. A fost, cu siguranță, un triumf al principiului naționalității. Însă, dată fiind distribuția etniilor în această parte a Europei și, în unele cazuri, modul în care au fost fixate frontierele, milioane de oameni au rămas în afara statelor lor naționale. Așa a apărut problema minoritară în țările Europei Centrale și de Sud-Est. Istoria acestor țări în perioada interbelică a fost punctată nu numai de încercarea de a se asigura un anumit regim de drepturi pentru minorități, de a le integra în noul stat și de a le câștiga fidelitatea, ci și de conflicte interetnice, măsuri și politici discriminatorii la adresa minorităților, proteste și petiții ale acestora la Liga Națiunilor, dezvoltarea unor mișcări iredentiste, pretenții de revizuire a frontierelor din partea țărilor care aveau conaționali peste graniță. Situația minorităților în aceste țări a devenit o problemă majoră la nivel european. Ea s-a agravat în deceniul al patrulea, când Germania nazistă a sprijinit deschis statele revizioniste.

În aceste împrejurări a câștigat teren ideea creării unor state cât mai omogene sub aspect etnic, ca o condiție a stabilității interne și a unor relații normale între țările din regiune. „Rezolvarea“ problemei minorităților era văzută fie prin modificarea frontierelor – mergându-se mai departe decât făcuse Conferința de la Paris, în așa fel încât să rezulte o mai riguroasă separare a diferitelor etnii –, fie prin aducerea respectivelor minorități în țara-mamă, prin intermediul repatrierilor și al schimburilor de populație. Precedentul schimbului de populație între Grecia și Turcia de la începutul anilor '20 – aprobat de Liga Națiunilor și consfințit prin Tratatul de la Lausane din 30 ianuarie 1923, schimb considerat un mare succes, în sensul că a pus capăt conflictului dintre cele două țări – era des invocat.

În anii celui de-al doilea război mondial ideea creării unor state omogene etnic a fost împărtășită de guvernele și în general de elita politică a tuturor țărilor din Europa centro-orientală, indiferent de opțiunea ideologică. Cum o demonstrează interesul care a existat în aceste țări pentru omogenizarea etnică, precum și amploarea mișcărilor forțate de populație care s-au petrecut aici între 1939 și sfârșitul anilor '40, purificarea etnică a fost una dintre ideile dominante ale epocii. În cancelariile statelor din regiune (incepând cu Germania și continuând cu celelalte) sau în alte locuri unde se elabora politica statelor respective – avem în vedere în primul rând guvernele din exil (polon, cehoslovac, iugoslav) – se căutau soluții pentru realizarea omogenității etnice. La această idee au subscris și cancelariile puterilor occidentale. În planurile lor de reorganizare postbelică a Europei centro-orientale, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii au considerat că soluționarea problemelor etnice din regiune se poate face prin expulzări și

schimburi de populație. Schimbările etnice petrecute aici în primii ani de după încheierea războiului au stat în legătură cu planurile anglo-americane³.

În ce privește politica de omogenizare etnică și schimburile de populație, România nu a fost o excepție. Istoricii români s-au preocupat prea puțin de acest aspect, deși este evident că omogenizarea etnică a fost un domeniu al politicii guvernului Antonescu. În materialele de epocă și chiar în discursurile (publice) ale liderilor români (mareșalul Ion Antonescu, Mihai Antonescu ș.a.) se fac destule referiri la această problemă. Au existat unele realizări în domeniu, chiar dacă ele au fost departe de ceea ce s-a urmărit. În orice caz, România de după 1940 a câștigat mai multă omogenitate etnică, comparativ cu România Mare, nu numai ca o consecință a pierderilor teritoriale – au fost pierdute teritorii unde ponderea populațiilor minoritare era mare –, ci și ca urmare a politicii de omogenizare etnică promovată în timpul războiului. Există câteva abordări ale politicii față de (unele) minorități etnice din România acelei perioade, uneori chiar și ale mișcărilor de populație⁴. În general, însă, istoricii care s-au ocupat de aceste aspecte nu au sesizat faptul că măsurile pe care guvernul Antonescu le-a luat față de diferitele minorități s-au subordonat, direct sau indirect, ideii de purificare etnică a țării. Istoriografia românească a fost preocupată mai mult să justifice politica față de minorități din România acelor ani, tonul predominant al acestor abordări fiind acela al persecuției ca răspuns la lipsa de loialitate a populațiilor minoritare față de statul român. În aceste împrejurări este explicabil de ce se știe încă foarte puțin despre planurile de omogenizare etnică ce au existat atunci în România.

Principalul teoretician român al politicii de omogenizare etnică și, în același timp, persoană implicată direct în elaborarea acestei politici a fost Sabin Manuilă.

Sabin Manuilă (1894–1964) este cunoscut mai mult pentru activitatea sa științifică. Manuilă a fost un mare demograf. Studiile sale despre compoziția etnică a Transilvaniei și perspectivele raporturilor etno-demografice în această provincie sunt importante și exemplare ca metodă. El a sesizat tendința de creștere a ponderii populației românești ca urmare a fertilității ei mai ridicate comparativ cu minoritățile etnice; precum și procesul de românizare a orașelor care se producea prin imigrări în orașe și în condițiile în care în hinterlandul rural elementul românesc era preponderent. De asemenea, Manuilă are contribuții în domeniul medicinei și igienei sociale. Manuilă este considerat a fi organizatorul statisticii științifice în România. În ce privește orientarea sa politică, Manuilă a fost un apropiat al liderilor Partidului Național-Țărănesc. După 23 august 1944, la

³ Mai ales Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans*, revised edition, Rockport ME, 1998.

⁴ Câteva titluri: Dumitru Șandru, *Bucovina și nordul Basarabiei în planurile irendentei ucrainene 1940–1944*, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 3–4, p. 203–218; Viorel Achim, *Țigani din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, ibidem, nr. 1–2, p. 53–59; Dorin Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, 2000; Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940–1944. Studii*, București, 2001. Util este mai vechiul studiu al lui Dimitrie Gherasim, *Schimbul de populații între state*, București, 1943, care la p. 69 și urm. se ocupă de România.

propunerea lui Iuliu Maniu, Manuilă a fost numit Subsecretar de Stat la Președinția Consiliului de Miniștri. Din 1948 el a trăit în exil (în S.U.A.), unde și-a continuat activitatea științifică și politică. În ultimii ani au apărut mai multe studii referitoare la viața și activitatea lui Manuilă⁵. Meritul cel mai mare în repunerea în circuitul științific a valoroaselor contribuții ale lui S. Manuilă îl au doi cercetători din Cluj, specialiști în demografia istorică: Sorina Bolovan și Ioan Bolovan. Ei au republicat o parte din opera lui Manuilă din anii '30 - '40⁶.

Sabin Manuilă nu a publicat lucrări speciale pe problema omogenizării etnice și a schimbului de populație ca mijloc de realizare a acestei omogenizări⁷, dar aceste chestiuni sunt atinse în lucrările lui de demografie etnică publicate după 1940⁸. Cele mai importante pentru acest domeniu sunt însă materialele elaborate de el și păstrate în arhive, îndeosebi în *fondul Sabin Manuilă* de la Arhivele Naționale ale României – materiale la care vom face referire în acest studiu. Dintre aceste materiale unul a fost publicat de istoricii clujeni amintiți, în anexa unui studiu privitor la contribuția lui Manuilă la demografia etnică a Transilvaniei. E vorba de un memoriu, datat 15 octombrie 1941, pe care Manuilă l-a adresat mareșalului Ion Antonescu, conducătorul Statului Român⁹. Acest memoriu este de fapt un proiect de schimb de populație cu țările vecine. A fost cel dintâi material de acest fel elaborat în România și primul publicat.

Sabin Manuilă a avut un rol important în introducerea ideii schimbului de populație în mediile intelectuale de la noi și, apoi, în vara anului 1940, pe agenda guvernului român. El a sesizat progresul pe care îl întregistra în gândirea epocii ideea schimbului de populație ca mijloc de soluționare a conflictelor între state. Despre schimbul de populație cu țările vecine Manuilă a scris încă din 1929, în

⁵ Pentru viața și activitatea lui Sabin Manuilă, îndeosebi în domeniul demografiei, Sorina și Ioan Bolovan, *Introduction*, în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography of Romania / Études sur la démographie historique de la Roumanie*, ed. Sorina and Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1992, p. 7-17; Sorina Bolovan, *Sabin Manuilă's Contribution to the Research of Urban Population of Romania*, în „Transylvanian Review”, t. I, 1992, nr. 1, p. 56-64; Louis Roman, *Sabin Manuilă et la démographie historique*, ibidem, t. III, 1994, nr. 1, p. 47-68; idem, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 26-40; Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii științifice în România*, ibidem, p. 7-25; Gheorghe Buzatu, *Noi informații privind viața și opera lui Sabin Manuilă*, ibidem, p. 41-55; Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică (1920-1945). Studiu de caz*, în *Transilvania între medieval și modern*, coord. Camil Murțșan, Cluj-Napoca, 1996, p. 119-131.

⁶ Îndeosebi în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography*.

⁷ De fapt, în acel timp nu existau nici pe plan mondial publicații pe această temă, dacă facem abstracție de studiile de drept internațional privitoare la schimbul de populație. Aici este prezentă și o contribuție românească, D. Gherasim, *Schimbul de populații între state*, București, 1943.

⁸ Vezi S. Manuilă, *Structure et évolution de la population rurale*, Bucarest, 1940, p. 9-10, 21-22, 62-63.

⁹ Sorina Bolovan, I. Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei*, p. 125-131. Proiectul este comentat sumar, ibidem, p. 123-124; Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *România și problema schimbului de populație în perioada interbelică*, în „România km. 0”, an I, 1999, nr. 1, p. 101-102.

concluziile unui studiu despre evoluția demografică a orașelor și minorităților din Transilvania¹⁰. Chiar dacă prognoza în ceea ce privește raporturile etnice din Transilvania era optimistă – studiul constatând curentul de asimilare naturală a minorităților –, autorul pleda aici pentru o politică demografică, ce urma „să corespundă intereselor neamului românesc”. Vorbește de oprirea cu orice preț a curentului de emigrare și de favorizarea intrării în țară a elementelor românești, de întărirea elementului românesc la graniță și slăbirea „elementelor cu tendințe centrifugale” din aceste regiuni; de asemenea, de „necesitatea organizării unui schimb de populație cu țările unde avem consăngeni ruși din trupul neamului nostru”. Într-un material din 1932 Manuilă menționează colonizările în centrele minoritare și la granițele țării, precum și organizarea schimbului de populație cu Iugoslavia, Ungaria, Grecia, Cehoslovacia și U.R.S.S. ca probleme actuale de politică etnică¹¹. În 1935, în cadrul unei consfătuiri organizată de Ministerul Instrucțiunii Publice, Manuilă propunea purificarea graniței de vest pe o zonă de 100 km, prin colonizarea zonei și prin schimb de populație, aducând aici pe românii din Ungaria¹².

În perioada interbelică Sabin Manuilă s-a numărat printre puținii intelectuali care vorbeau de „purificare” etnică. Ideea era împărtășită și de alții – de exemplu, Nichifor Crainic, cu teoria sa despre statul etnocratic, conform căreia România trebuia să fie „statul etnic al românilor”; *Programul statului etnocratic*, publicat în 1937, în subcapitolul privitor la politica etnică a statului etnocratic, prevedea schimbul de populație cu țările vecine, repatrierea românilor din America, colonizări masive de-a lungul granițelor și colonizări în locul evreilor scoși din proprietățile rurale¹³. Dar circulația acestor idei a fost limitată la unele cercuri intelectuale restrânse¹⁴. La nivelul factorilor politici nu a existat atunci o preocupare de acest fel. Problema minoritară nu era gândită în termeni de purificare etnică. Nu a existat un program al guvernelor române pentru românizarea forțată, migrații externe, colonizări interne etc., de natură să ducă la modificarea radicală a structurii etno-demografice a țării. Ideea predominantă la nivelul clasei politice românești era aceea a integrării și asimilării minorităților¹⁵.

Percepția asupra problemei minoritare s-a schimbat însă în mod radical în anul 1940. România a trecut în acel an printr-o experiență dramatică. A fost victima aranjamentelor teritoriale făcute în spațiul lor de hegemonie de către Germania

¹⁰ S. Manuilă, *Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania*, în „Revista pentru Știința și Reforma Socială”, t. VIII, 1929, p. 208, 210–211.

¹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Sabin Manuilă, dosar X/95 bis („Politica de populație a statului și problema minorităților etnice”).

¹² Biblioteca Academiei Române, Arhiva Dr. C. Angelescu, II Mss. 8 („Note luate în consfătuirea din 19 noiembrie 1935, ținută la Casa Școalelor”), f. 7–8.

¹³ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*. Cu o anexă: *Programul statului etnocratic*, București, 1937, p. 288.

¹⁴ I. Bolovan, Sorina Bolovan, *România și problema schimbului de populație*, p. 99–100.

¹⁵ Pentru politica față de minoritățile etnice în România Mare, îndeosebi Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918–1930*, București, 1998.

nazistă și Uniunea Sovietică. În condițiile internaționale din vara anului 1940, România a pierdut aproximativ o treime din teritoriu și populație¹⁶. Provinciile pierdute – Basarabia și nordul Bucovinei, ocupate de U.R.S.S. în urma notelor ultimative din 26 și 28 iunie 1940; nordul Transilvaniei, intrat în stăpânirea Ungariei în urma celui de-al doilea „arbitraj” de la Viena (30 august 1940); Cadrilaterul, cedat Bulgariei prin tratatul de la Craiova (7 septembrie 1940) – erau teritorii unde trăiau puternice minorități etnice. Revendicarea acestor teritorii de către țările vecine s-a făcut și în numele principiului etnic¹⁷. Prezența populațiilor minoritare a ocazionat revendicarea respectivelor teritorii de către statele vecine.

Atunci, în 1940, în împrejurările în care integritatea țării era grav amenințată și, până la urmă, distrusă, românii descoperă gravitatea problemei minoritare. Dacă minoritățile s-au dovedit a fi factor de disoluție a statului, soluția trebuia să fie omogenizarea etnică. Omogenitatea etnică dă coeziune statului. România trebuie să devină un stat omogen etnic. Aceasta era concepția care anima clasa politică, în general elita românească începând cu 1940.

Acestea au fost condițiile în care factorii politici români au luat în calcul soluția schimbului de populație. În iulie 1940, când puterile Axei obligă guvernul român să înceapă tratative cu Ungaria și Bulgaria, Bucureștiul se gândește la o „rezolvare definitivă” a problemei minorităților, prin schimbul de populație. În declarația făcută în fața presei de ministrul de externe Mihail Manoilescu, la 30 iulie 1940, se spune: „[...] guvernul ar dori să păsească cu mijloace mai radicale la rezolvarea definitivă a problemei minorităților de același sânge cu popoarele învecinate cu noi, prin măsuri noi, luate în spiritul și cu metodele timpului nostru. Între acestea, măsura care a dat foarte bune rezultate în toate țările este schimbul de populație.”¹⁸ A fost pentru prima dată când un înalt oficial român a făcut referire la schimbul de populație.

Desigur, conjunctura internațională a jucat și ea un rol în impunerea ideii de purificare etnică în România și mai ales în politica statului român. Ne referim la popularitatea ideii statelor monoetnice și la mișcările de populație care s-au produs în Europa Centrală și de Sud-Est începând cu 1939.

În cadrul tratatelor româno-ungare desfășurate la Turnu Severin în august 1940, partea română a propus ca bază de discuție principiul etnic iar nu cel teritorial, cum a făcut partea ungară. Pentru români scopul care trebuia urmărit de cele două părți era de a rezolva în mod radical chestiunea minorităților naționale și de a face cele două țări, România și Ungaria, cât mai omogene cu putință din punct de vedere etnic. Mijlocul de realizare era schimbul de populație. Modificarea frontierei era acceptată doar ca o consecință teritorială a aplicării principiului etnic

¹⁶ Pentru prăbușirea hotarelor României în 1940 și participarea țării la cel de-al doilea război mondial, între altele, Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939–1947)*, București, 1999.

¹⁷ Chiar și sovieticii au invocat principiul etnic. Nota ultimativă din 26 iunie 1940, prin care guvernul sovietic cerea să i se „restituie” Basarabia și nordul Bucovinei, conținea alegația că Basarabia ar fi „populată în principal cu ucraineni”; cf. Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939–1947)*, Iași, 1995, p. 39.

¹⁸ Cf. A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1996, p. 217–218.

și a schimbului de populație. Teritoriul ce urma să fie cedat trebuia să fie strict limitat la cât era necesar pentru adăpostirea maghiarilor plecați din România¹⁹. La cel de-al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940), unde miniștrii de externe ai Germaniei și Italiei au tranșat disputa în favoarea Ungariei, delegația română a reiterat propunerea schimbului de populație însoțit de un corectiv teritorial²⁰. Ungaria a respins acest principiu a cărui realizare ar fi însemnat restrângerea pretențiilor sale teritoriale la o mică parte a provinciei, corespunzător ponderii maghiarilor în populația Transilvaniei.

Prima punere în practică a acestei idei a avut loc în septembrie 1940, odată cu cedarea Cadrilaterului în favoarea Bulgariei, prin tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940. Această cedare teritorială a fost însoțită de un schimb de populație obligatoriu și complet în Dobrogea. Au plecat din nordul Dobrogei cca 61.000 bulgari, iar din sudul Dobrogei cca 100.000 români²¹. Ca urmare a acestui schimb de populație a dispărut aproape complet elementul românesc din sudul și cel bulgar din nordul Dobrogei. Frontiera politică între cele două state în Dobrogea a devenit astfel frontieră etnică.

Tot în toamna anului 1940 a fost strămutată populația germană din sudul Bucovinei și din Dobrogea. Acordul între guvernele român și german privitor la aceeași repatriere a fost semnat la 22 octombrie 1940. Din sudul Bucovinei s-au strămutat 52.400 persoane, iar din Dobrogea 13.968 persoane²².

Începând cu toamna lui 1940 până în toamna lui 1941 a fost repatriată, în baza unor acorduri cu Ungaria, populația maghiară din sudul Bucovinei și din Basarabia. Strămutarea maghiarilor (secuilor) din Bucovina (15.593 persoane) a fost încheiată la mijlocul lunii iunie 1941, iar cei 829 maghiari care trăiau în Basarabia au plecat la începutul lunii octombrie 1941²³.

Sabin Manuilă a făcut parte din delegația română la Conferința de la Turnu Severin și apoi la „arbitrajul” de la Viena. El a fost cel care a venit cu propunerea schimbului de populație româno-ungar. Începând cu acest moment S. Manuilă a studiat datele etnice ale teritoriului românesc nu numai pentru a demonstra

¹⁹ *Ibidem*, p. 262–303; Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, ed. Sanda Pop, Nicolae C. Nicolaescu, București, 1992, p. 80–133.

²⁰ A. Simion, *op. cit.*, p. 306 și urm.; V. Pop, *op. cit.*, p. 134 și urm.

²¹ Acest schimb de populație la D. Gherasim, *op. cit.*, p. 93–115; J.B. Schechuman, *op. cit.*, p. 404–415; A. Simion, *op. cit.*, p. 303–305.

²² Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke“ an der Reichsgrenze*, München, 1984, p. 88–110; D. Gherasim, *op. cit.*, p. 81–86. Cifrele sunt preluate din D. Jachomowski, *op. cit.*, p. 100. Aproape simultan cu această operațiune erau repatriați în Reich germanii din Basarabia și nordul Bucovinei, în baza unui acord germano-sovietic semnat la 5 septembrie 1940. Din Basarabia au plecat 93.318 germani, iar din nordul Bucovinei 43.500. Vezi D. Jachomowski, *op. cit.*, p. 64–87. Cifrele, *ibidem*, p. 80.

²³ Cf. J.B. Schechuman, *op. cit.*, p. 435–436. Aceste grupe de populație maghiară au fost colonizate de autoritățile ungare în Bačka, teritoriu iugoslav ocupat de Ungaria în aprilie 1941.

majoritatea românească a populației în teritoriile cedate²⁴, ci și prin prisma posibilității de realizarea în viitor a omogenității etnice a țării. În timpul guvernului condus de generalul (apoi mareșalul) Ion Antonescu, Manuilă a fost angajat în elaborarea politicii de populație a statului român, politică ce avea drept componentă de bază omogenizarea etnică. Importantă în acest sens a fost calitatea lui Manuilă de director al Institutului Central de Statistică. (El a deținut această funcție între 1937 și 1947.) Institutul se afla în subordinea directă a Președinției Consiliului de Miniștri și a avut un rol important în fundamentarea deciziilor guvernului. Știm că Manuilă a fost consultat de mareșalul Antonescu și de alți înalți oficiali în toate problemele de politică de populație. Ca director al Institutului Central de Statistică, Manuilă a fost implicat în activitatea de pregătire a materialelor documentare necesare susținerii frontierelor României la vîntoarea conferință de pace. Biroul Păcii, înființat în iunie 1942 la Ministerul Afacerilor Externe, a avut tocmai acest scop. O secție a Biroului Păcii se ocupa cu problemele de frontieră și cele etnice²⁵.

În 1940 și 1941 Sabin Manuilă a elaborat mai multe materiale care se ocupă de politica de populație. Aceste materiale, purtând titlul *Politica de populație*, au fost elaborate, cele mai multe dintre ele, pentru uzul guvernului.

În primul dintre aceste materiale, datat 6 august 1940, Sabin Manuilă își expune concepția în legătură cu omogenizarea etnică și schimbul de populație. Aici schimbul de populație este tratat ca unul dintre factorii importanți ai politicii de populație. Manuilă sesizează că ideea schimbului de populație a apărut după primul război mondial. Acesta „a ridicat problema etnică la rangul de problemă internațională primordială, preconizând desființarea conglomeratelor istorice poliglote și înlocuirea lor cu state naționale“. Crearea unor state naționale pure nu a fost însă posibilă atunci. Unele grupuri etnice s-au încadrat în structura statului, pe când altele au devenit „simple instrumente politice în mâna unor țări străine, care le dirijează acțiunea, le dozează violența limbajului și le dă sprijin moral și material pentru întreținerea unei mișcări politice cu tendințe centrifugale“. Aceasta ar fi cauza frământărilor care există în aceste țări și între țările din regiune. Referindu-se la România, Manuilă afirmă: „Minoritatea maghiară din Transilvania este revendicată (de către Ungaria – *n. V.A.*) pe temeiul unor drepturi etnice. Dar aceste drepturi etnice nu pot fi valorificate fără a se călca în picioare drepturile etnice mult mai mari ale românilor. Nici un județ nu poate fi luat din Transilvania fără a se lua cu el populație românească care constituie majoritate absolută, oriunde s-ar încerca o astfel de operațiune.“ Concluzia lui Manuilă este că unica soluție care se impune este schimbul de populație cu toate țările vecine. „El va duce la omogenizarea

²⁴ Vezi S. Manuilă, *Die Folgen der Teilung Siebenbürgens in demographischer Hinsicht*, Bukarest, 1943 (extras din „Siebenbürgen“); versiunea în limba engleză, *The Vienna Award and its Demographical Consequences*, Bucharest, 1945 (reeditare în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography*, p. 135–165).

²⁵ Câteva date despre această instituție, Ion Ardeleanu, *Biroul Păcii: proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942–1943)*, în „Europa XXI“, t. I–II, 1992–1993, p. 128–132.

etică a populației noastre, eliminând fricțiunile care astăzi duc la tensiuni internaționale.”²⁶

Într-un material datat 19 decembrie 1940 și intitulat *Politica de populație a României*, Manuilă scrie despre preocuparea care trebuie să existe pentru soarta celor aproape cinci milioane de etnici români care se află dincolo de granițele țării și de necesitatea aducerii în țară a conaționaliilor care trăiesc în regiuni care niciodată nu vor putea fi revendicate de România. De asemenea, el consideră că „se pune tot mai acut problema emigrării unor minorități din țară”, în primul rând a elementului german, care „în scurtă vreme va forma obiectul unei revendicări germane de evacuare și de transplantare în Germania”. Locurile rămase libere prin plecarea minoritarilor urmează să fie destinate unei acțiuni de politică de populație sistematică²⁷.

Într-un alt material, intitulat *Politica de populație*²⁸, elaborat în aprilie 1941, Manuilă pledează pentru o politică de populație care să se desfășoare după un program stabilit în prealabil și care să își propună realizarea unor puncte precise de program la termene optime. Convingerea lui este că „epoca istorică pe care o străbatem ne oferă pas cu pas momente pentru rezolvarea câte unui aspect al problemelor noastre de populație”. El atenționează asupra ocaziilor care se ivesc și care nu trebuie pierdute. Un astfel de moment istoric pierdut a fost tratatul de la Craiova, când s-ar fi putut obține eliminarea tuturor bulgarilor din România și aducerea în țară a tuturor românilor din Bulgaria. În acel moment (aprilie 1941) exista ocazia de a rezolva problema românilor din Iugoslavia. Concepția lui Manuilă era că însăși situația alianțelor României trebuia folosită pentru a rezolva unul sau altul din punctele politicii de populație: „Noi avem minorități aparținând ambelor forțe externe între care ne-a așezat destinul. Fiind încadrați în politica uneia, vom putea face totul pentru a vida (rezolva – n. V.A.) problema minoritară privind cealaltă putere.”²⁹ Cu alte cuvinte, alianța cu Germania trebuia să fie folosită de România pentru a rezolva problemele de populație privitoare la țările vecine României aflate în război cu Germania (în acel moment Iugoslavia, mai târziu Uniunea Sovietică).

Tot aici Manuilă cere elaborarea de studii asupra tuturor problemelor care țin de politica de populație și crearea Academiei Biopolitice, care, între altele, ar avea menirea de a elabora un ghid tehnic în problemele de populație. Dată fiind importanța politicii de populație, el propune ca în Cabinet să existe un ministru care să se ocupe de acest domeniu.

În proiectul de schimb de populație conținut de memoriul adresat mareșalului Ion Antonescu la 15 octombrie 1941, Sabin Manuilă pornește de la ideea că rezolvarea problemelor etnice ale României, cu implicații în ce privește

²⁶ ANIC, fond Sabin Manuilă, dosar XII/195 („Politica de populație”). Partea care ne interesează, f. 5–7.

²⁷ Ibidem, dosar XII/204.

²⁸ Ibidem, dosar XII/213.

²⁹ Ibidem, f. 1.

relațiile cu țările vecine, se poate face prin dobândirea de către statul român a omogenității etnice. Guvernul român trebuie să urmărească nu numai refacerea frontierelor de dinainte de 1940, ci și omogenizarea etnică a țării. Idealul național – scrie Manuilă – trebuie să fie o „România etnicește omogenă, curprinzându-i pe toți românii” sau o „România românească”, o țară în care „granițele politice să se suprapună exact cu limitele etnice”. Omogenizarea etnică se va putea realiza prin trecerea peste granița a minorităților etnice și aducerea în țară a „românilor de sânge”. Trebuia să se procedeze la „un schimb total și obligatoriu de populație” cu țările vecine³⁰.

Între toate scrierile lui Sabin Manuilă în domeniul politicii de populație, proiectul din octombrie 1941 este cel mai elaborat. Proiectul are în vedere multitudinea de aspecte care trebuiau rezolvate pentru înfăptuirea omogenității etnice a țării. Și aici Manuilă vorbește de oportunități. El consideră că „politicește, momentul este sosit, sau foarte apropiat” pentru realizarea omogenizării etnice. Aceasta presupunea trecere peste granița a tuturor „minorităților cu tendințe centrifugale” și aducerea în țară a etnicilor români, de oriunde s-ar găsi. Când vorbește de moment favorabil, Manuilă are în vedere, desigur, situația politică a României în acel moment (toamna anului 1941), ca și conjunctura internațională care părea să încurajeze astfel de întreprinderi. România era aliata Germaniei în războiul împotriva U.R.S.S. Ea redobândise deja provinciile ocupate de sovietici în 1940. Serbia și Ucraina sovietică – ce urmau să fie afectate de mișcările de populație pe care le propune Manuilă – se aflau sub ocupație militară germană, iar în cazul Ucrainei și românească (e vorba de teritoriul dintre Nistru și Bug, sau Transnistria, ocupat de români). Chiar se spune în memoriu că Iugoslavia oferă punctul de plecare pentru operațiunile de transfer de populație. Conjunctura internațională era favorabilă și în sensul că în cei doi ani care trecuseră de la declanșarea războiului în Europa Centrală și de Est s-a recurs deja la transferuri și schimburi de populație și se părea că statul omogen din punct de vedere etnic este formula cea mai potrivită. România se afla în sfera politică a Germaniei, iar conceptul german de nouă ordine includea și ideea statelor omogene.

Cadrul geografic al operațiunilor de schimb de populație trebuia să fie România Mare, cu granițele de dinainte de pierderile teritoriale din 1940. Din interese strategice (vizând obținerea unei granițe strategice) și rațiuni etnice (ținând seama, într-o anumită măsură, de raportul numeric între etnicii români care urmau să intre în România și minoritarii care urmau să părăsească țara), granițele din 1940 urmau să fie supuse unei revizuirii. Se avea în vedere cedarea de către România a unor teritorii: teritorii în nordul județelor Hotin (în Basarabia), Cernăuți și Storojineț (în Bucovina), care urmau să revină Ucrainei; fâșia de teritoriu de la granița de nord-vest a țării (în Crișana), cuprinzând orașele Salonta, Oradea, Carei și Satu Mare, cu populație maghiară numeroasă, care urma să fie cedată Ungariei; la fel, colțul de nord-vest al județului Timiș-Torontal (în Banat). Din rațiuni strategice

³⁰ Sorina Bolovan, I. Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei*, p. 126. În continuare referirile la acest material nu mai sunt însoțite de note.

România urma să anexeze un colț din Pocuția (teritoriu care înainte de 1939 aparținuse Poloniei, iar după acest an făcea parte din Generalgouvernement) și o mică porțiune din Rusia Subcarpatică (teritoriu ce aparținuse în perioada interbelică Cehoslovaciei, iar în 1939 a fost anexat de Ungaria). Această anexiune ar fi dat României calea ferată Sniatyn–Delatyn–Frasin–Sighet, care ar fi asigurat legătura directă între Bucovina și nordul Transilvaniei³¹. De la Ungaria propriu-zisă ar fi urmat să fie anexat orașul Békéscsaba, iar de la Bulgaria o parte din Cadrilater – anume, din județul Caliacra, plasa Balcic și o parte din plasa Ezibei (deci, litoralul Mării Negre), și o fâșie îngustă de-a lungul Dunării, cu orașele Silistra și Turtucaia. Unele din aceste rectificări de frontieră sunt idei mai vechi, urmărite de guvernele române din perioada interbelică³². România viitoare ar fi urmat să aibă o suprafață de 290.126,5 kmp (față de 295.049 kmp cât avusese România Mare, 194.756 kmp cât avea România după pierderile teritoriale din 1940 sau 245.885 kmp cât avea România în momentul octombrie 1941).

Programul urma să fie realizat în etape. Trebuia să fie făcut schimbul de populație total și obligatoriu cu fiecare dintre țările vecine. Manuilă propune chiar o succesiune, necesară mai ales pentru că uneori schimbul de populație cu o țară afecta direct și altă țară.

Schimbul de populație între România și Iugoslavia avea în vedere evacuarea sârbilor din Banatul românesc (42.472) și aducerea în România a românilor din Serbia: românii din Banatul sârbesc (67.897) și românii din Timocul sârbesc, în nordul Serbiei (cca 400.000), în total 467.897 persoane.

Schimbul de populație între România și Bulgaria urma să aibă ca punct de pornire recuperarea de către România a unor părți din Cadrilater. Alături de populația din acest teritoriu, toți bulgarii din România (în total 179.046) urmau să treacă în țara de origine: bulgarii din Banat (10.012), cei din Basarabia (136.726), dar și cei din Muntenia și Moldova (5.308). Bulgaria va ceda României pe românii din regiunea Vidin și din valea Dunării, în număr de aproximativ 85.000. Teritoriul din Cadrilater cedat de Bulgaria urma să fie compensat pe seama Iugoslaviei, prin anexarea de către Bulgaria a unui teritoriu corespunzător în valea Timocului, care urma să fie evacuată de români.

Schimbul de populație cu Ungaria urma să se desfășoare de-a lungul graniței pe care o proiecta Sabin Manuilă. Pentru că numărul ungarilor care urmau să plece din România ar fi fost mai mare decât cel al românilor care veneau din Ungaria (1.353.276 unguri contra 181.971 români retrași de la granița de vest, plus

³¹ S. Manuilă nu menționează expres în materialul său acest teritoriu fost cehoslovac pe care îl străbate linia ferată de care vorbește. Frasin este numele românesc al orașului cehoslovac/slovac de dinainte de 1938/1939 Jašina sau Jasiňe. În 1941, sub administrație ungară, el avea numele Kőrösmező. Azi, Yasinya în Ucraina.

³² În anii '20 s-au purtat negocieri între România și Polonia pentru un eventual schimb de teritorii care să asigure legătura strategică dintre Bucovina și Maramureș. Partea română a cerut capătul de sud al regiunii Kosów, o limbă de pământ între România și Cehoslovacia, prin care se făcea legătura între Bucovina și Maramureș; Florin Anghel, *Despre o problemă aproape necunoscută: frontiera româno-polonă în perioada interbelică, 1918–1939*, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 3–4, p. 255–270.

44.688 români din Ungaria propriu-zisă), urma ca primilor să li se pună la dispoziție și alte teritorii în afara celor ce urmau să fie cedate de România. E vorba de Carpații Păduroși – de unde populația locală (rutenii sau ucrainenii) urma să fie colonizată în Transnistria – și de Banatul sârbesc – care urma să revină și el Ungariei, eventual fără o mică fâșie din dreptul Belgradului. Se prevedea, de asemenea, plecarea sârbilor din Bačka și din Banatul sârbesc, în număr de 502.415, pentru a face loc ungarilor. Acești sârbi ar fi urmat să fie duși în Timoc, în locul românilor strămutați în Ardeal. România ar putea mări posibilitățile de colonizare a ungarilor prin cedarea colțului de nord-vest al județului Timiș-Torontal.

În ultima etapă a schimbului de populație, rușii și ucrainenii din România (de fapt, în cvasitotalitate din Basarabia și Bucovina), în total 991.265, urmau să fie schimbați pentru românii de dincolo de Nistru (din U.R.S.S.), al căror număr Manuilă îl evaluează la cca 800.000. Această mutare urma să afecteze și pe cei cca 60.000 de ucraineni din partea Pocuției ce urma să fie alipită la România. Rectificarea de frontieră în județele Cernăuți și Hotin se făcea ca o compensație pentru această parte a Pocuției.

Sunt avute în vedere și implicațiile regionale ale fiecăruia dintre schimburile preconizate. Uneori e vorba de acțiuni care afectează și alte țări, nu numai pe cele care fac respectivul schimb de populație. Pierderea suferită de Bulgaria prin cedarea către România a aproximativ unei treimi din Cadrilater urma să fie compensată prin extinderea pe seama Iugoslaviei, în valea Timocului, părăsită de români. Ungaria urma să obțină și alte teritorii de la Iugoslavia, în afară de Bačka, pe care o stăpânea din aprilie 1941; anume, Banatul sârbesc, eventual fără o fâșie din dreptul Belgradului. Pentru a face loc ungarilor evacuați din Transilvania, sârbii din Bačka și Banatul sârbesc urmau să fie mutați în valea Timocului părăsită de români. Pentru a se face loc ungarilor din Transilvania (sunt avuți în vedere secuii din estul Transilvaniei), rutenii (ucrainenii) din Carpații Păduroși (Pocuția) urmau să fie și ei transferați în Transnistria. Reglementarea se face pe seama Iugoslaviei, „care nu pierde decât un teritoriu locuit de minoritari”. Schimburile inegale de populație sunt însoțite de corecturi teritoriale. Observăm că în această privință Manuilă exprimă, de fapt, principiul care a fost avansat de partea română la tratativele cu Ungaria din vara lui 1940.

Problema celorlalte minorități naționale din România, altele decât cele „cu tendințe centrifugale”, nu putea fi rezolvată prin schimb de populație. Manuilă le menționează în proiectul său și expune soluția, fără să ofere însă un plan de acțiune.

În ce-i privește pe germani (sașii din Transilvania și șvabii din Banat), Manuilă arată că toate indiciile pledau pentru repatrierea lor în Reich, la încheierea războiului. El ținea seama, evident, de politica de repatriere a etnicilor germani promovată de Germania nazistă. În cadrul acesteia se realizase anterior plecarea în Reich a germanilor din Basarabia, Bucovina și Dobrogea. Problema turcilor „se va soluționa definitiv prin transferul treptat, operat de guvernul turc”. Era vorba de convenția încheiată între guvernele României și Turciei la 4 septembrie 1936, care stipula posibilitatea emigrării voluntare pentru minoritatea turcă musulmană din

Dobrogea. Convenția a funcționat și în anii războiului și până la 15 aprilie 1941 plecaseră deja 70.000 de etnici turci³³.

Pentru populația evreiască și cea țigănească Manuilă folosește termenul de „transfer unilateral”: „Problema evreiască și cea țigănească nu intră în cadrul soluțiilor de schimb de populație, ci de transfer unilateral și va fi expusă într-un memoriu special.” Nu cunoaștem memoriul la care se referă Manuilă, pentru a ne da seama de semnificația termenului „transfer unilateral”. E clar însă că el ține seama de situația specifică a acestor populații, care nu aveau un stat „al lor”. Nu este exclus ca Manuilă să fi avut în vedere Transnistria, unde deportările începuseră deja în septembrie 1941. Mai degrabă însă, cel puțin în ce privește populația evreiască, el preconizează emigrarea forțată, idee larg răspândită în epocă în rândurile clasei politice românești.

Calcululele privind populațiile care urmau să facă obiectul schimburilor sau transferurilor de populație sunt făcute, în ce privește România, pe baza datelor recensământului populației din anul 1930. Acest recensământ, care a fost realizat sub directa conducere a lui Sabin Manuilă (atunci director al Institutului de Demografie și Recensământ), redă fidel compoziția etnică a țării în acel moment. Când se referă la populația viitorului stat în granițele preconizate de el, Manuilă ia în calcul și creșterea estimată a populației României între 1930–1941, anume 2.000.000 persoane. În ce-i privește pe românii din țările vecine, cifrele lui Manuilă sunt mai mult estimări. Pentru românii din U.R.S.S. el dă cifra de 800.000. Reprezentanții Institutului Central de Statistică ce s-au ocupat în 1942–1943 de recenzarea românilor din teritoriile sovietice au găsit însă aici doar 400.000 de români (250.000 în Transnistria și 150.000 la est de Bug). Cifrele pentru celelalte comunități românești din străinătate sunt, desigur, mai apropiate de realitate. Sunt mai mari decât datele oficiale ale recensămintelor datorită tendinței din aceste țări de minimalizare a numărului minoritarilor.

Proiectul lui Sabin Manuilă are în vedere plecarea din România a unui număr de 3.581.618 minoritari și sosirea unui număr de 1.602.359 români din țările vecine. Această din urmă cifră însemna, practic, totalitatea populației de origine română din țările vecine. România viitoare ar fi urmat să aibă o suprafață de 290.126,5 kmp (față de 295.049 kmp, cât avusese România Mare) și o populație de 18.036.087 locuitori (față de 18.057.028 locuitori, cât avusese România Mare în 1930). Din totalul populației românii urmau să fie – luându-se în calcul și creșterea populației în intervalul 1930–1941 – în număr de 16.402.966 (90,9% din populația totală); germanii – 819.963 (4,5%); turcii și tătarii – 194.604 (1,1%); alții – 618.554 (3,4%). Dacă România Mare avusese un procent al populației minoritare de 28,1% (la recensământul din 1930), România din proiectul lui Manuilă urma să aibă doar 9,1% minoritari. Aceste cifre urmau să sufere modificări odată cu plecarea germanilor, a turcilor (și tătarilor) și cu „transferul unilateral” al țiganilor (care erau incluși la rubrica „alții”). Procentul românilor s-ar fi apropiat atunci de 100%.

³³ D. Gherasim, *op. cit.*, p. 69–72.

Vedem, aşadar, că omogenizarea etnică a României în granițele pe care le are în vedere Sabin Manuilă presupunea un șir de mișcări de populație. Aproximativ șase milioane de persoane urmau să fie dislocate din zonele lor de baștină.

Observăm că, cu unele mici excepții, proiectul lui Manuilă se circumscrie spațiului etnic românesc. Nu se vorbește de încorporarea la România a unor teritorii neromânești sub aspect etnic. Nu este avută în vedere nici anexarea Transnistriei (cerută de unele voci în primele luni de după declanșarea războiului împotriva U.R.S.S.), nici a Banatului iugoslav (de asemenea, cerută de unii). Modificarea vechilor frontiere statale și etnice preconizată de Manuilă este motivată prin rațiuni strategice sau ținându-se seama de decalajul numeric între populațiile care urmau să facă obiectul unui schimb. Există și replieri ale frontierei etnice în defavoarea românilor. Sub acest aspect, proiectul lui Manuilă se deosebește fundamental de unele proiecte românești din acel timp – care propuneau anexarea unor teritorii locuite majoritar de alte popoare – și de proiectele elaborate în alte țări, care ridicau pretenții asupra unor teritorii străine sub aspect etnic. Dacă facem abstracție de ajustările de frontieră, inclusiv în Cadrilater, proiectul lui Manuilă nu arată ambiții imperialiste.

În același timp, proiectul lui Manuilă nu este rasist, cum a fost cazul cu *Generalplan Ost* – planul german vizând restructurarea etnică a Europei de Est. De asemenea, în formulările acestui proiect nu există nimic genocidal. Credem că nu avem motive să afirmăm că, în viziunea lui Manuilă, „transferul unilateral” al evreilor și țiganilor – era avută în vedere, probabil, Transnistria – trebuia să însemne distrugerea fizică a acestor populații – așa cum se va întâmpla în realitate cu o mare parte dintre evreii din Basarabia și Bucovina, precum și cu mulți dintre țiganii deportați acolo.

Proiectul pe care l-am analizat în detaliu, din octombrie 1941, este cel mai important material elaborat de Sabin Manuilă în chestiunea schimbului de populație. Proiectul este important și pentru că a fost primul care a oferit guvernului Antonescu un plan de acțiune în domeniul politicii de populație. El nu a devenit *stricto sensu* un program oficial al guvernului Antonescu. Nici nu a existat un text care să fi fost adoptat de guvern ca program în acest domeniu. Însă politica promovată de statul român în anii 1941–1944 față de minoritățile aparținând națiunilor titulare în țările vecine și față de etnicii români de peste graniță a fost în mare parte în concordanță cu ideile expuse de Manuilă.

Proiectul lui Manuilă a fost urmat de alte materialele cu conținut similar sau care se circumscriau politicii de omogenizare etnică. Dintre acestea a fost publicat recent un proiect elaborat de guvernul de la București în toamna anului 1943 pentru schimbul de populație româno-ruso-ucrainean. Obiect al acestui schimb de populație urmau să fie cei 930.000 de ruși și ucraineni din Basarabia, Bucovina și Delta Dunării și cei cca 400.000 de români din teritoriile sovietice³⁴. Proiectul din

³⁴ V. Achim, *Proiectul guvernului de la București vizând realizarea schimbului de populație româno-ruso-ucrainean (1943)*, în „Revista istorică”, t. XI, 2000, nr. 5–6, p. 395–421; textul propriu-zis al proiectului, p. 405–420.

1943 este mai detaliat decât cel al lui Manuilă, referindu-se la toate aspectele acestui schimb de populație, inclusiv la transport, finanțare, averea celor strămutați, îngrijirea sanitară, propagandă ș.a.m.d.

Și acest proiect și cel elaborat de S. Manuilă aveau ca scop ultim obținerea unei legitimități etnice 100% pentru granițele țării. În acei ani factorii politici români considerau că recunoașterea internațională a apartenenței la România a provinciilor pierdute în 1940 nu putea veni decât de la o conferință de pace care să aplice principiul etnic la stabilirea frontierelor. Numai că aplicarea cu rigoare a principiului etnic nu era întrutotul favorabilă aspirațiilor românești. România nu ar fi putut justifica din punct de vedere etnic păstrarea în întregime a respectivelor provincii. Existau zone în care minoritățile etnice erau în majoritate absolută sau relativă. În plus, unele astfel de zone erau situate la frontieră, în prelungirea teritoriului etnic vecin. Soluția era cea pe care o exprima Vasile Stoica, ministru plenipotențiar la Ministerul Afacerilor Străine și președinte al Comisiei de Coordonarea Lucrărilor pentru Pregătirea Documentării privind Poziția Internațională, Drepturile și Interesele României, într-o notă de serviciu prezentată președintelui Consiliului de Miniștri la 1 mai 1942: „Pentru noi este deci o necesitate inexorabilă ca în teritoriul românesc ce revendicăm să creiem, până la sfârșitul războiului, prin schimb de populațiune, o astfel de situație etnică încât prin nici o interpretare a „Chartei“ („Charta Atlanticului“ – n. V.A.) sau a declarațiilor Domnilor Hitler și Mussolini revendicările noastre să nu poată fi contestate și amputarea patrimoniului românesc să nu fie posibilă.”³⁵ Altfel spus, România trebuia să opereze în teritoriul pe care îl controla modificările etno-demografice dorite, astfel încât sfârșitul conflagrației să găsească România cu problemele „rezolvate”. Aceasta însemna eliminarea enclavelor minoritare de pe teritoriul României și aducerea în țară a etnicilor români de peste graniță. Mijlocul principal de realizare erau schimburile de populație cu țările vecine.

Scenariul elaborat de Sabin Manuilă și politica de omogenizare etnică a României promovată de guvernul Antonescu nu s-au materializat în anii războiului decât într-o mică măsură. Nu era vorba doar de problemele financiare și de organizare deosebite pe care le presupuneau astfel de operațiuni de mare amploare, dificile pentru o țară angajată în război, cum era România. Realizarea schimburilor și transferurilor de populații depindea și de o serie întreagă de factori externi: încheierea unor acorduri cu acest conținut cu țările vecine, obținerea sprijinului Germaniei pentru modificări teritoriale și etnice în zona sa de dominație, obținerea unor garanții că modificările operate de guvernul român vor fi recunoscute internațional în cazul că pacea va fi impusă de anglo-americani, etc. În același timp, politica guvernului nu a fost întotdeauna coerentă și consecventă. Abordarea unei probleme s-a schimbat uneori în funcție de conjunctură.

Ceea ce s-a realizat efectiv din programul de omogenizare etnică al guvernului român au fost în general chestiuni mărunte, care au privit grupuri

³⁵ ANIC, fond Vasile Stoica, dosar I/11, f. 33–35.

restrânse de populație. Aici intră: repatrierea în Ungaria a unei părți a populației de limbă maghiară (ciangăi) din Moldova; continuarea plecării populației turce din Dobrogea; colonizarea în Bucovina și Basarabia, pe terenurile rămase libere prin plecarea etnicilor germani, a unora dintre românii evacuați din Cadrilater; repatrierea unor grupe etnice românești din U.R.S.S.³⁶ Deportarea în Transnistria a evreilor din Basarabia și Bucovina, precum și cea a unei părți a populației țigănești din țară au fost componente ale politicii de omogenizare etnică.

Marile schimburi de populație plănuite de Manuilă, în care urmau să fie cuprinse sute de mii, în unele cazuri chiar peste un milion de oameni, nu au avut loc. Aceasta mai ales datorită implicațiilor la nivel internațional. Guvernul român a trebuit să fie atent la încercările Ungariei și ale unor cercuri politice și diplomatice germane de a prezenta „extinderea” spre răsărit a României (prin realipirea Basarabiei și a nordului Bucovinei) ca o compensație pentru pierderea nordului Transilvaniei. În plus, Ungaria s-ar fi putut folosi de precedentul creat de România pentru a duce la capăt ceea ce începuse încă în toamna lui 1940: eliminarea elementului românesc din nordul Transilvaniei. Unele planuri germane și ungare preconizau o împingerea spre est a granițelor etnice și politice din această parte a Europei³⁷. Nici în perioada de sfârșit a războiului și nici în anii imediat postbelici în România nu s-au luat măsuri de purificare etnică, așa cum a fost cazul altor țări est-europene. Aceasta s-a datorat, desigur, în primul rând conjuncturii internaționale, dar și soluțiilor care au fost găsite în acel moment în România pentru problema minorităților naționale.

POPULATION EXCHANGE IN SABIN MANUILĂ'S VIEWS

Abstract

During World War Two, the idea to create ethnically homogeneous states was thought out by all the governments of the countries in Central and South-Eastern Europe. In their plans of post-war reorganisation, the western powers including Great Britain and the United States also believed that ethnical problems could be solved by expulsion and population exchange. Romania was not an exception in this respect. The policy of the Antonescu government towards ethnical minorities, as well as a good number of his internal and external acts were subordinated directly or indirectly to the idea of ethnical purification of the country. After Romania had lost in the summer of 1940 almost a third of its territory and population, the Romanian political class believed that minorities were a factor of dissolution, while ethnical homogenisation was liable to secure cohesion.

The main Romanian theoretician of ethnical homogenisation was Sabin Manuilă (1894–1964). A demographer and a statistician, Manuilă became aware

³⁶ Date sumare despre aceste aspecte la J. B. Schechtman, *op. cit.*, *passim*; D. Bancoș, *op. cit.*, *passim*.

³⁷ Aceste considerații la V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 247–252.

that the concept of population exchange as a means to solve conflicts between states was steadily making progress in the thinking of the time. He was the first to write in Romania about the population exchange with neighbouring countries in 1929. Manuilă held an important part in introducing the idea of population exchange to the Romanian intellectual milieu, and, in the summer of 1940, on the agenda of the Romanian government. As an expert in ethnical issues and director of the Central Institute of Statistics, Manuilă contributed to laying the bases of the ethnic policy of the Antonescu government.

Manuilă did not publish any specific works on the issue of ethnical homogenisation and population exchange as a means to accomplish this homogenisation, but these issues are tackled in his demography writings published after 1940. Of great importance in this field are a number of studies and papers drawn up during the war and preserved in the archives, especially in the *Sabin Manuilă Fund* of the National Archives of Romania. These writings, most of them under the name of *Population Policy*, were addressed to the government. They show Manuilă's views on ethnical homogenisation and population exchange, including his recommendations for a government policy in the field.

The present study makes an analysis of this material dating to 1940–1941.

Among the writings of Sabin Manuilă on the issue of population policy, the most elaborate piece is a project of population exchange between Romania and the neighbouring countries, addressed to Marshall Ion Antonescu on 15 October 1941 under the form of a memoir. It is a new occasion for Manuilă to assert that the only solution to Romania's ethnical problems was the ethnical homogenisation of the country. The Romanian government had to pursue not only the goal of recovering the borders from before 1940, but also the ethnical homogenisation of the country. The national ideal, writes Manuilă, should be "an ethnically homogeneous Romania, encompassing all the Romanians," or a "Romanian Romania," a country in which "political and ethnical borders should overlap." Ethnical homogenization could be achieved by taking out ethnical minorities and taking in "Romanians by blood." A "total and compulsory exchange" should have been made with each of the neighbouring countries.

The program would have been implemented in several steps. Manuilă even offered a succession of these steps, given the fact that population exchange with one country was liable to also affect a third party. Figures are given for each particular population exchange with Yugoslavia, Bulgaria, Hungary, and Ukraine. Several factors are taken into consideration. The borders of Greater Romania were to be reconsidered out of strategic and ethnical reasons – in this latter case, the ratio between the number of individuals belonging to the minorities who were supposed to leave Romania and the ethnic Romanians that would have been taken in. As to other ethnical minorities, Manuilă suggests only a general solution; he speaks of a transfer of these populations into their countries of origin (the Germans and the Turks) or a "unilateral transfer" (the Jews and the Gypsies).

Manuilă's project had in view the departure from Romania of 3,581,618 individuals belonging to the minorities and the coming in of 1,602,359 Romanians from the neighbouring countries. Within the borders contemplated by Manuilă, Romania would have had a surface of 290,126.5 sq. km (as compared to the 295,049 sq. km of Greater Romania), and a population of 18,036,087 inhabitants (as compared to 18,057,028 inhabitants in 1930). Out of the total of the population, the Romanians would have accounted for 90.9 %, and the minorities for 9.1 % (as compared to a 28.1 % ratio for the minorities in 1930). However, these figures would have changed still further after the departure of the Germans, the Turks and Gypsies, included in the 9,1 %.